

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КЫРГЫЗСТАНА

Маталиева Назик Жаналиевна преподаватель
matalieva123@gmail.com
ТИПФ ЖАГУ им.Б.Осмонова, г. Таш-Кумыр

Аннотация: Животноводство и земледелие, которые формировались веками, и тот факт, что 65% всего населения проживает в сельской местности, сделали Кыргызстан аграрной страной и развитием сельского хозяйства. Поэтому повышение эффективности сельскохозяйственного производства играет ключевую роль в повышении экономики государства в целом. Поскольку развитие сельского хозяйства в нашей стране является одним из наиболее приоритетных направлений, большая часть нашего населения занимается земледелием и животноводством, поэтому они нуждаются в постоянной государственной поддержке и постоянной материально-технической поддержке со стороны государства.

Ключевые слова: Научно-технический прогресс, сельское хозяйство, система материально-технического снабжения, инфраструктура, капитальные вложения, процесс деградации, лизинг.

КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ ЧАРБАСЫН МАТЕРИАЛДЫК-ТЕХНИКАЛЫК
КАМСЫЗДОО СИСТЕМАСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖАНА ӨРКҮНДӨТҮҮ

Маталиева Назик Жаналиевна окутуучу
matalieva123@gmail.com
Б.Осмонов ат. ЖАМУ ТИПФ, Таш-Көмүр ш.

Аннотация: Кыргызстандын калкынын кылымдар бою калыптанган мал чарбачылыгы, дыйканчылыгы, жалпы калкынын 65%ы айыл жеринде жашашы агрардык өлкө болушуна жана айыл чарбанын өнүгүшүнө шарт түзгөн. Ошондуктан айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун көтөрүү жалпысынан мамлекеттин экономикасын жогорулатууда негизги ролду ойнойт. Өлкөбүздүн айыл чарбасын өнүктүрүү эң приоритеттүү багыттардын бири болгондуктан, калкыбыздын көпчүлүк бөлүгү дыйканчылык жана мал чарбачылык менен алектенгендиктен, аларга дайыма мамлекеттик колдоо кылуу керек жана аларды тынымсыз материалдык-техникалык камсыздоо мамлекет тарабынан муктаж.

Ачык сөздөр: Илимий техникалык прогресс, айыл чарба, материалдык-техникалык камсыздоо системасы, инфраструктура, капиталдык салымдар, деградация процесси, лизинг.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF MATERIAL AND TECHNICAL
SUPPORT OF AGRICULTURE IN KYRGYZSTAN

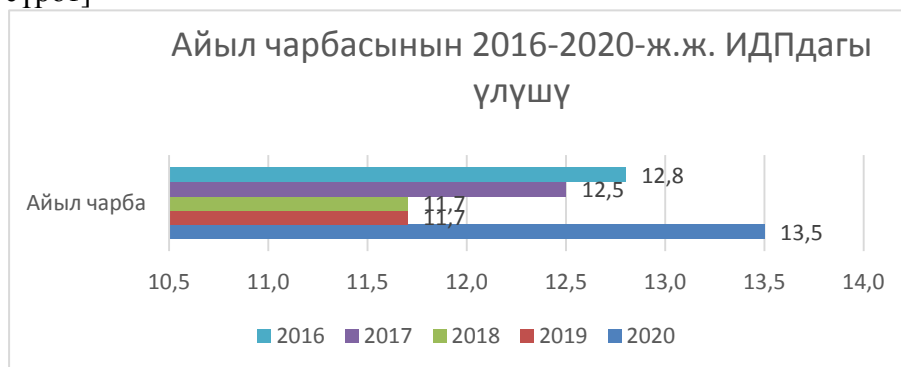
Matalieva Nazik Janalievna
matalieva123@gmail.com
TIPF JASU named after B.Osmonov.
Tash-Kumyr city.

Annotation: Animal husbandry and agriculture developed over the centuries, 65% of the total population lived in rural areas, turned Kyrgyzstan into an agrarian country and created conditions for the development of agriculture. Therefore, increasing the efficiency of agricultural production plays a decisive role in boosting the economy of the entire country. Since the development of agriculture is one of the priority areas in our country, most of our population is

engaged in agriculture and animal husbandry, so they need constant state support and constant logistical support from the state.

Keywords: *Scientific and technological progress, agriculture, logistics system, infrastructure, capital investments, degradation process, leasing.*

Кыргызстандын айыл чарбасынын өнүгүүсүн тарыхый үч мезгилге, башкача айтканда, Улуу Октябрь социалистик революциясына чейинки, СССР убагындагы жана эгемендүү мамлекет учурундагы мезгилге бөлүп кароого болот. Алгачкы мезгилде социалистик-экономикалык шарттарга ылайык керектөөлөрдү гана канааттандыруу максаты болгон. Совет бийлигинин мезгилинде айыл чарбасында негизги өндүрүш каражаттарына коомдук менчик болгондуктан, ири чарбалар - колхоз, совхоздордо өндүрүштү пландуу түрдө өнүктүрүү менен анын илимий техникалык прогресске таянган жаңы материалдык-техникалык базасы түзүлгөн. Капиталдык салымдарды ургаалдуу колдонууга, алардын кайрымдуулугуна, интенсивдүү технологияны өндүрүшкө киргизүүгө зор көңүл бурулган. Чарбанын социалдык формасы, айыл чарба техникасын пайдалануу, квалификациялуу кадрлардын көбөйүшү, илимдин жана алдыңкы тажрыйбанын жетишкендиктерин өндүрүшкө системалуу жайылтуу айыл чарбанын экономикасында жогорку натыйжалуулукту камсыз кылган. Айыл чарба 2020-жылы ички дүң продукциянын 13,5%ин түзөт, өз ара тыгыз байланыштуу эки ири тармакка (дыйканчылык жана мал чарбасы) бөлүнөт. Жүз пайыздын ичинен 13,5%ды түзүү – агрардуу өлкө үчүн эң аз көрсөткүч десек болот. Төмөндөгү графиктен бул үлүштүн мындан да аз болгону байкалат.[1- сүрөт]

1-сүрөт. КРнын айыл чарбасынын 2016-2020 жж. ИДПдагы үлүшү [6].

Дыйканчылык тармагына эгилме өсүмдүктөрдү өстүрүү, башкача айтканда, дан, жашылча, жемиш, картошка, техникалык жана май алынуучу өсүмдүктөр, тоют өсүмдүктөр жана тамеки өстүрүү кирет. Айыл чарба өсүмдүктөрү коомдун өндүргүч күчтөрүн өркүндөтүүдө зор роль ойнойт, себеби аларды өстүрүү айыл чарбаны техникалык жактан жабдуу деңгээлин көтөрүү менен азык-түлүктү кайра иштетүүнү шарттайт. Мал чарбасына кой, бодомал, жылкы, чочко, топоз ж. б. чарбалары кирет. Бул эки тармакты айкалыштыра өнүктүрүү материалдык, акча жана эмгек ресурстарын ургаалдуу пайдаланууну камсыз кылат. Дыйканчылыксыз туруктуу тоют базасын түзүү, мал чарбасын илгерилетип өстүрүү мүмкүн эмес, ал эми мал чарбасы өз кезегинде дыйканчылыкка эң баалуу органикалык жер семирткич (кык) берет. Айыл чарбасында негизги өндүрүштүк каражат жер болуп эсептелет. Айыл чарба өндүрүшүн адистештирүү жана жайгаштыруу жердин өзгөчөлүгүнө, базардан алыс же жакын орун алышына жана табигый-климаттык шарттарга жараша болот. Бул өзгөчөлүк кыртыштын кунардуулугун жакшыртууда илимий жактан негизделген дыйканчылык системасын, айыл чарбаны жүргүзүү системасын иштеп чыгып, колдонуу зарылчылыгын туудурат.

90-жылдары айыл чарбасында башталган жер реформасынын натыйжасында агрардык өндүрүштүн негизги каражаттары - жерлер, айыл чарба техникалары жана жабдуулар, мал менчиктештирилген. Бирок, жүргүзүлгөн реформалар күтүүлөрдү актаган жок: мамлекеттин ойлонуштурулбаган саясаты бул стратегиялык тармактын чарба жүргүзүүнүн накталай жана майда товардык формага айлануусуна алып келди. 2011-жылы бардык айдоо аянтынын 79,6%ы жеке менчикте, калган 20,4%ы - мамлекеттин менчигине өткөн. Азыркы учурда айыл чарбасынын 97%дан ашык продукциясы жеке сектордо өндүрүлөт. (2-сүрөт)

2 – сүрөт. Булак КРнын Улуттук Статистика Комитети: <http://www.stat.kg/> [6].

Айыл чарба аянттарынын деградация процесси азыркы учурда өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугуна олуттуу коркунуч келтирип жана экологиялык разряддан Кыргызстандын туруктуу өнүгүшүнө коркунуч келтирген категорияга өтүп жатат. Жер пайдалануу менеджментинин потенциалынын начарлыгы кырдаалды ого бетер кыйындатууда. Кыртыштын күрдүүлүгүн калыбына келтирүү боюнча иштер анча натыйжалуу жүргүзүлбөй жатат. Өлкөдө өзүбүз минералдык жер семирткичтерди чыгарбайбыз, жыл өткөн сайын кыртышка себилген семирткичтердин көлөмү кыскарып бара жатат.

Сугаруу каналдарын реконструкциялоо жана өнүктүрүү, үрөнчүлүк жана асыл тукум иштерин колдоо боюнча мамлекет тарабынан көрүлүп жаткан чараларга карабастан, айыл чарба өндүрүшү үчүн ушул чечүүчү багыттардагы иш жакшырбай турат. Иштеп жаткан каналдардын узундугу талап кылынган керектөөлөрдү канааттандырбайт. Алардын кайсы бир бөлүгү каржылоонун жетишсиздигинен жана оңдоо-калыбына келтирүү иштери өз учурунда жүргүзүлбөгөндүгүнөн улам капиталдык оңдоого муктаж. Үрөн жана асыл тукум материалынын сапаты төмөндөп жатат. Мунун бардыгы айыл чарбасы жана калк үчүн олуттуу жоготууларга алып келет. Жыл сайын кыртышы бузулган айыл чарба жерлеринин аянты өсүп жатат, сугат жерлерин көбүн шор басып, сазга айланууда. Ирригациялык каналдардын техникалык абалынын канааттандырырлык эместигинен улам суу тосмосунан талаага чейин аккан суунун коромжусу 40%дан ашыкты түзөт. [1]

Органикалык жана минералдык заттар менен жерлерди камсыздандыруу иштери азайып, азыркы учурда топурактар деградациялануу абалында турат. Аталган көйгөйлөрдүн баарысы жергебизде жетишерлик түрдө кездешет. Алардын ичинен негизгилерине кененирээк токтоло кетсем. Айдалган эгиндердин түшүмдүү болушуна мээнеттин көпчүлүк бөлүгүн аткарган материалдык-техникалык ресурстар жана жердин сапаттуу аянттары жардам берет. Бирок, ошол дыйкандардын эң негизги керектөөлөрүнүн азайып бара жатканы, заманбап техникалардын аябай эле аз экени өнүүнүн жолуна бөгөт коюуда. Материалдык-техникалык ресурстарына болгон баалар, айыл чарба азык-түлүктөрүн сатуудагы бааларга салыштырмалуу өтө тездик менен өсүп жатат. Каржы абалынын туруксуздугуна байланыштуу продукциялардын эң маанилүү түрлөрүнүн көпчүлүгү айдалбай калууда. Алсак, кант кызылчасы, пахта, тамеки жана башка ушул сыяктуулар аз жана алардын заводдордун эскиргенине байланыштуу сапатсыз өндүрүлүшү өздөрүнө кеткен чыгымдарды да актай албай келет. АӨКси Кыргызстандын

экономикасын өнүктүрүүдө негизги приоритеттүү багыттардын бири болгондуктан, аларды тынымсыз заманбап айыл чарба техникалары жана заманбап технологиялар менен жабдуу эң башкы маселелердин бири жана о.э., мамлекеттин туруктуу өнүгүшүнө атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзөт. Айыл чарба продукцияларынын өндүрүшүнүн экономикалык эффективдүүлүгүн жана мыктылыгын жогорулатуу, машина-тракторлорунун камсыздандыруу деңгээлинен түздөн-түз көз каранды. [4]

Айыл чарбасындагы тракторлорунун саны 2020-жылга карата 21244 даананы жана дан жыйноочу комбайндар 2143 даананы түзгөн. Акыркы жылдарда айыл чарбасына көбүрөөк басым жасалып, жеңилдетилген пайыз менен айыл чарба техникалары дыйкандарга берилүүдө. Быйылкы жылы мамлекеттин колдоосу аркылуу ишке ашырылып жаткан лизинг долбоору аркылуу 1499,4 млн сомго 467 даана айыл чарба техникалары лизинг аркылуу айылдык товар өндүрүүчүлөргө берилди. Анын ичинен 244 даана тракторлор, 20 даана дан комбайндары, 1 даана өндүрүштүк жабдуу, 75 даана айыл чарба машиналары, 136 даана атайын техника жана 3 даана унаа каражаттары.

Жалпысынан 2022-жылдын июль айына карата республикага 137,4 млн сомго 43 даана дан комбайндары алынып келинген. Анын ичинен 96,0 млн сомго 20 даана дан комбайны жеңилдетилген шарттарда лизинг долбоору аркылуу айылдык товар өндүрүүчүлөргө берилсе, 23 даана комбайн дыйкандардын жеке каражаттарынын эсебинен алынып келинди. Айыл чарба техникалары башкача айтканда жер айдоочу тракторлордун жанылануусу жазгы жер айдоо иштерин кыйла жеңилдетет. [6]

Ошондой эле айыл чарбасын өнүктүрүү максатында дыйкандарыбызга “Айыл чарбасын каржылоо - 10” долбоору боюнча төмөндөтүлгөн насыялар берилди. Өсүмдүк өстүрүү категориясы боюнча жалпы 1170457,0 миң сомго 2865 насыя, мал чарбачлык категориясы боюнча жалпы 2418931,0 миң сомго 4957 насыя, айыл чарба продукциясын кайра иштетүү категориясы боюнча жалпы 926231,0 миң сомго 302 насыя берилди. Жалпы бардыгы болуп 3 категория боюнча 4515619,0 миң сомго 8124 насыя берилди. Фермерлерди каржылоодо талаачылыкка, кайра иштетүүгө, мал-чарбачылыкка, логистикалык борборлорго, күнөскана, тамчылатып сугаруу жана башка ушул сыяктуу жаңы ыкмаларга өзгөчө көңүл бурулууда.

Ошондой эле аталган тармакты өнүктүрүүдө негизги максаттар жана милдеттер төмөнкүлөр:

- ар бир облуста айыл чарба технологияларын өнүктүрүү, дыйканчылык жана асыл-тукум мал чарбасында сорт жаңыртуу үчүн өсүмдүктөрдүн мыкты сортторун жана айыл чарба жандыктарынын тукумдарын калыбына келтирүүгө, өтө өндүрүмдүү жана жаратылыш-климаттык шарттарга ыңгайлашкан жаңыларын чыгарууга мүмкүндүк берүүчү агробιοтехнологияларды колдонуунун жакшы практикасын жайылтуу жана колдонууга киргизүү үчүн үрөн жана асыл тукум таяныч чарбалары түзүлүшү керек.

- айыл чарба техникасынын тармагын кеңейтүү жана мамлекеттик-жеке өнөктүк принцибинде түзүлүп кийин мамлекеттин үлүшүн жеке секторго берүү үчүн түзүлгөн ири айыл чарба техникаларынын уюмдарынын кызмат көрсөтүүсүнүн сапатын жогорулатуу аркылуу ага жеткиликтүүлүктү жогорулатуу; тукум фондун жана айыл чарба асыл тукум малынын башын тукум жана асыл тукум өндүрүүчүлөр үчүн да, айылдык товар өндүрүүчүлөр үчүн да экономикалык дем берүүнү түзүү жолу аркылуу жаңыртууга көмөк көрсөтүү;

- товар өндүрүүчүлөр үчүн финансылык ресурстардын жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу жана айыл үчүн финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн продукциялык катарын кеңейтүү (айыл жергесинде финансылык уюмдарды өнүктүрүү, кредиттөө, лизинг, камсыздандыруу ж.б.);

- айыл чарба товар өндүрүүчү кадрларды даярдоо жана кайра даярдоонун туруктуу системасын түзүү, туруктуу иштеген курстарды түзүү жолу менен заманбап агротехнологияларына окутуу;

- айыл жергесинде өндүрүштүк инфраструктураны өнүктүрүү (жолдор, электр энергиясы, ичилүүчү жана сугат суу менен жабдуу).

Мындан сырткары региондорду өнүктүрүү өлкө үчүн өзгөчө маанилүү, анткени региондордун экономикалык жана социалдык жактан туруктуулугу гана бүтүндөй өлкөгө туруктуулук алып келип, региондордун экономикалык байланышы бүткүл өлкөнүн экономикасын бирге байланыштырууга мүмкүндүк берет. Ушул документте коюлган максаттарга жана милдеттерге ылайык ар бир регионду өнүктүрүү улуттук долбоорлорго, натыйжалуу экономикалык зоналарды, айрыкча айыл чарбасында түзүүгө байланыштуу, анда өлкөнүн экономикасын региондук диверсификациялоонун өзгөчөлүктөрү эске алынат. Жалпы ишкер климатты, соода инфраструктурасын, жол тармагын жакшыртуу, бюджеттик, салык чөйрөсүндө жергиликтүү бийлик органдарынын ыйгарым укуктарын кеңейтүү региондо чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө, региондун экономикасынын өсүш темпин көбөйтүүгө, чекене товар жүгүртүү жана калкка рыноктук кызмат көрсөтүүлөрдүн көлөмүнүн андан ары өсүшүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Региондордо кандайдыр бир приоритеттүү багыттар бар же өнүгөт, алар "локомотив" болуп, бир нече жылдардан кийин анык натыйжаларга ээ болуу үчүн өз айланасына региондун экономикасынын башка тармактарынын ишканаларын чогултат. Мында чечүүчү ролду жергиликтүү ишкерлер жана бийлик ойнойт, бул чакан жана орто ишкердикти өнүктүрүүгө алып келүүчү багыттарды тандоого мүмкүндүк берет. Региондор үчүн мындай ишканалар бул калкты иш менен камсыз кылуунун ачкычы жана андан аркы социалдык жана экономикалык өнүгүүнүн мүмкүндүгү болуп саналат. [2]

Корутунду. Кыргызстандын агро өнөр жай комплексине кирген бардык тармактар заманбап техникаларга жана модернизациялоого муктаж экенин жогоруда айтып өттүк. Алар менен камсыз кылуу үчүн мамлекет чара көрүш керек деп гана отура бербестен элибиз, өзгөчө бизге окшогон жаштар дагы аракет кылса жакшы болмок. Жергиликтүү өндүрүүчүлөрдүн өндүргөн продукцияларын сатып өткөрүүгө айыл чарба министрлиги кепилдик түзүп, өндүрүүчүлөрдү шыктандыруу менен айыл чарбасын өнүктүрүүгө болот. Мамлекет тарабынан колдоо болгондо гана айыл чарба иштерин мыкты билген кадрлар көбөйөт. Андыктан биздин негизги жер ресурстарыбыз туура колдонулуп, материалдык техникалык базасын чыңдоо жагы дыкат көзөмөлгө алынса, өндүрүлгөн азык-түлүгүбүздүн сапаты жогору болуп, көлөмү артып, өзүбүздүн элди таза азык-түлүк менен камсыз кылуу менен бирге азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылат жана о.э., экспорттоо менен экономикабызды турукташтырууга жетишебиз.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдиев М.Ж. Кыргыз Республикасында айыл-чарбасын инновациялык өнүктүрүүнүн негизги багыттары [Текст] /М.Ж.Абдиев, К.К.Токторов //Вестник КНАУ им.К.И.Скрябина, Б, 2021.- №2 – С. 310-317.
2. Орозонова А.А.. Перспективы развития сельского хозяйства Кыргызской Республики [Текст] / А.А.Орозонова А.А., Т.А. Акматалиев, М.У.Сеиткожиева //Экономические отношения, 2019.-№ 9 – С. 833-854.
3. Кыргызстан цифраларда (2015-2019ж.ж.) [Текст].-Бишкек: Нацстаткомитет, 2020 – 192-193 б.
4. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы (2015-2019-ж.ж.) [Текст].-Бишкек: Нацстаткомитет, 2020 -15б.
5. Кыргызстандын Айыл-Чарба Тармагын Өнүктүрүү Маселелери/Asst. Prof. Dr. Damira Baigonushova, Saikal Otorova Asst. Prof. Dr. Junus Ganiev, Prof. Dr. Jusup Pirimbaev

6. <http://www.stat.kg/>